

ՄԱՏՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՄՖԱՏ ՄՍԱՐԱՊԵՏԻ ՏԱՐԵԳԻՐԸ

Այս առնչումով նախապես ծանոթ էր փոքր գիրք մը, հրատարակուած Փարիզ, 1859ին, Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանի ձեռքով: Վերջերս, 1956ին, Հ. Սերոբէ Վ.: Ազգիւհան, Ս. Ղազարի տպարանէն ի լոյս ընծայեց շատ աւելի ընդարձակ հատոր մը ՎՄՐատայ Սպարապետի Տարեգիրքը խորագրով: Թէ իսկապէս այս վերջինը գործն է ՍՄՐատ Սպարապետի, կ'արժէ քննել, ներկայ յօդուածը ունի այդ նպատակը:

Բայց այդ քննութեան միջամուխ ըլլալէ առաջ՝ տկնարի մը Շահնազարեանի հրատարակութեան վրայ, ճշգիւռ թէ սա կը կրէ՞ հարազատութեան կնիք, իբրեւ գործ ՍՄՐատ Սպարապետի: Այս մասին մեր պատասխանը պիտի ըլլայ զրական. ահաւասիկ վկայութիւններ:

1. — ... յորոց մի ես եմ ՍՄՐատ Սպարապետ թարգմանող տառիս և պատմութիւնս (էջ 110):

2. — Ի թուին 657 [= 1208] ծնաւ ՍՄՐատ Գունդստապլն թարգմանող պատմութեանս (էջ 116):

3. — Նա յետ այլ մէկ տարւոյ, ի թուին 695 [= 1246] արարին շատ ժողովք, ու եկին, մտան ընդ Կուկկայ կապանն երկու հարիւր և վաթսուն հազար մարդ, և բուր պատեցին զՏարսուս. Թագաւորայրն և ես ՍՄՐատ Գունդստապլն մտաք ի Տարսուս (էջ 123):

4. — Ի թուին 697 [= 1248] գնացի ես ՍՄՐատ Գունդստապլն ի Թաթարն, և ի թուին 699 դարձայ առ իմ եղբայրն Հեթուս թագաւորն (էջ 124):

Այս բացորոշ վկայութիւնները ոչ մէկ կասկած կը թողուն որ սոյն Տարեգիրքը յօրինողն է ՍՄՐատ Գունդստապլն, գէթ մինչև 1250 թուականը:

Սյոմ տննենք Ազգիւհանի հրատարակութիւնը, որուն ձեռագիրը զժրախտաբար

թերի է եղած թէ սկիզբէն և թէ վերջէն, այդ պատճառով անծանօթ կը մնան հեղինակը, գրութեան ժամանակը, տեղը, և այլն: Հրատարակիչը իբրեւ ՍՄՐատի Տարեգիրքը ընդունած է այդ գործը և այդպէս ալ ներկայացուցած, առիթ տալով մատենագրական նոր շփոթութեան մը: Ան ՍՄՐատի փարիզեան տպագրութիւնէն զանազան հատուածներ արտաւայտած է, ուղղելով ամբողջացնել ներկայ հրատարակութիւնը: Բարեխառտար օտար այդ ներմուծումները տպած է աւելի փոքր տառերով, որով յառաջ գալիք շփոթութիւնները քիչ մը կը մեղմանան: Նոր լոյս տեսած այս Տարեգիրքը պէտք է ըսել որ չի պատկանիր ՍՄՐատ Գունդստապլնի, ահաւասիկ մեր փաստերը, քաղուած նոյնինքն յայտարարէն:

1. — Եւ գայն տեսեալ արիազոյն գինուորն, սպարապետն Հայոց ՍՄՐատ, հարազատն արքային, և առեալ նիգակ գնայր ի վերայ և դիաթաւալ ի նոցանէ յերկիր ընկենայր (էջ 235):

2. — Եւ սկսաւ խորամանն այն եղջիւր անել թագաւորեղբորն ՍՄՐատայ, գիյայնմ գաւառին յուրմ Սարամանն բնակէր՝ բազմում աշխատութեամբ և առատաձիր պարգեօք զգեակ մի յանօրինացն թափեաց Մանիօն անուն, որ յառաջագոյն քրիստոնէից Տր եղեալ. և թագաւորեղբայրն և սպարապետն Հայոց ՍՄՐատ Գ ամ կալաւ զնա ի մէջ այնքան բազմութեան անօրինացն: Եւ գոռոզն խորաման նեղէր զնա սատկապէս և ամենայնի վտանգ հասուցանէր ՍՄՐատայ, որ և բազում ոռկիւս և արծաթս անդ վատեհաց ի պէտս գինուորաց և զգեկին այն կարեաց (էջ 238-9):

3. — Իսկ թագաւորն Հայոց Հեթում հանդերձ հարազատօք իւրովք, ՍՄՐատիւ, որ և տէր գրլով անուտաշի զղեկին Պապիսուն, ՍՄՐատայ Կլային, Աստուոյ, Ծարննուցն, Պապատուլին, Սիկոյ, և Մուռաւդին, և Օշնիւ, որ և նա տէր գրլով գերագոյն գղեկին Կուսիկոսոյ, Միտիկունին, Մանիօնին, Կանչոյն, և այլ փոքրագոյն ամրոցայն, և այլ մեծամեծօք իւրովք և ռամկօք աշխարհաժողով արարեալ, և գնացեալ հնաս մինչ և ի տեղի ինչ որ կոչի

Գուռն Անտիոքայ, և անդ զտեղի կալեալ մնայր անօրինին (էջ 244-5)։

4. — Եւ զօրդի սպարապետին Հայոց Սմբատայ զՎասիլ, սակաւունն թաթարն, և այլս ընդ նոսա, զձիւարտ ոմն և զԱտոմ, և տարեալ զնոսա մինչև ի Սիս, և անդ եգեալ յարգեմանս ի տաճարսն իւր (էջ 247)։

5. — Եւ ապա առեալ զՍիդուրաշխարհն՝ Լեւոն իշխանն օրդի Սմբատայ սպարապետի և տարաւ առ սուլտանն (էջ 251)։

Այս բոլոր վկայութեանց մէջ Սմբատի մասին կը խօսուի երրորդ գէմքով, իսկ առաջին վկայութեան մէջ զօգտանական որակում մըն ալ կայ Եփրատային գրեւորք, ինչ որ ոչ մէկ կասկած կը ձգէ թէ սոյն տողերուն, հետեւաբար և ներկայ հատորին հեղինակը Սմբատ Գուռնգոստապլը չէ, այլ ուրիշ մէկը։ Աւելցնենք նաև որ Վենետիկեան Տարեգիրքին հեղինակին լեզուն և ոճը գլխովին տարբեր են Սմբատ Գուռնգոստապլի լեզուն և ոճէն։

Նորատիպ Տարեգիրքը բաժնուած է հստակ բնութեանքներու, սկսելով Հայոց Ն. թուականէն, և ունի յաջորդաբար Ե. Ո. և Զ. թուականները, ուրեմն չորս հարիւրամեակ, 951-1051-1151-1251-?, Հեղինակին այս ծրագիրը չափով մը կ'օգնէ մեզի հէղեւու ձեռագրէն պակսող մասերը։ Այսպէս.

1. — Գրքին սկիզբէն կը պակսին Ն. Ն. Գ տարիները, այսինքն 23 տարուան պատմութիւն, ձեռագրի գրչութեամբ 13 թուղթ, 26 էջ։ Պակսող այդ մասին տեղ Ազըլեան արտատպած է Սմբատի Տարեգրքին սկիզբի կտորը (Վեն. էջ 1-11)։ Թէ սոյն Տարեգրքը ստուգել կը սկսէր Ն. թուականով, տարակոյտ չի վերցնէր, քանի որ մէկ կողմէն իր համառօտած Մատթէոս Ուռհայեցիի ժամանակագրութիւնը կը սկսի Ն. տարեթիւով, և միւս կողմէն վրէժը համառօտող Սմբատ Գուռնգոստապլը իր կարգին դարձեալ կը սկսի Ն. տարեթիւով։

2. — Կը պակսին ՆՉԹ-ն չէ տարիները, ձեռագրի գրչութեամբ 4 էջ, որուն տեղ Ազըլեան արտատպած է Սմբատէն էջ մը (27)։

3. — Կը պակսին ՈՉԹ-Ձ տարիները, այսինքն 23 տարուան պատմութիւն, ձեռագրի գրչութեամբ 20 էջ, որուն տեղ Ազըլեան մի քանի էջ առած է Սմբատի Պատմագիրքէն և ներմուծած հոս (էջ 226-8)։

4. — Զորորդ հարիւրամեակը ԶԱ կը սկսի էջ 229 և կը շարունակուի մինչև էջ 254, հասնելով ԶԻԱ տարեթիւին, ուր պատմութիւնը յանկարծ կ'ընդհատուի՝ ձեռագրէն թերթ ինկած ըլլալով։

Այս Տարեգիրքէն ուրիշ օրինակ չէ յայտնուած մինչև հիմա։ Խնդրոյ առարկայ օրինակը գրուած է Վասիլ Գրչի ձեռքով, յստակ բոլորգրով. գրչութեան ժամանակը կը գրուի ԺԳ. դարու վերջերը՝ հաւանականաբար։

Սմբատ Սպարապետ այս Տարեգիրքէն օգտուած է կազմելու համար իր համառօտ ժամանակագրութիւնը։ Այսպէս՝ մերձաւոր նմանութիւն կայ Սմբատի և ասոր միջև սկիզբէն մինչև 1216 թուականը (Սմբատ, էջ 117. Վենետիկեան, էջ 219) անկէ ետքը իւրաքանչիւր ուրոյն գիծով կը շարունակուի, Վենետիկեանը ընդարձակ տեղեւորութիւններով, իսկ Փարիզեանը՝ համառօտ։ Շատ ցաւալի է որ Վենետիկեանին այս վերջին արժէքաւոր մասէն թուղթեր ինկած ըլլալով 1230-1250 տարիներու պատմութիւնը կորած է։

Նոր լոյս տեսնող այս Տարեգիրքը կը մնայ անանուն, բայց շատ կարեւոր աղբիւր մըն է Կիլիկիան շրջանի պատմութեան համար։ Անոր հրատարակութեամբ արժէքաւոր յաւելում մը կ'արձանագրուի մեր պատմական ժառանգագրութեան պատկանող շարքին վրայ։

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ

